

Vplyv vojenských konfliktov na teritoriálnu a štátoprávnu stabilitu krajín stredovýchodnej a juhovýchodnej Európy.

Impact of martially conflicts on territorial and constitutional law stability of states in east-central and south-east Europe.

Daniel Gurňák

Abstract: *The presented paper is aimed at interesting politico-geographical theme – searching of connection between two phenomenons: territorial and constitutional stability in claimed territory and martially conflicts, that in this territory were performed during pursue period.*

Key words: *historical geography, political geography, border stability, martially conflicts*

Úvod

V predkladanom príspevku sa zaoberáme zaujímavým politickogeografickým fenoménom – hľadaním súvislostí medzi dvoma javmi: štátoprávno – teritoriálnou stabilitou sledovaného územia a vojenskými konfliktmi, ktoré sa na tomto území v sledovanom období odohrali.

V príspevku sa venujeme rozvíjaniu témy, ktorou sa zaoberáme dlhodobejšie, a tou je historicko-geografický a čiastočne i politicko geografický výskum stredovýchodnej a juhovýchodnej Európy. Pod takto pomenovaným priestorom chápeme územie medzi Baltickým, Jadranským, Egejským a Čiernym morom. Toto územie sa snažíme sledovať v jeho vývoji od roku 1000 až do súčasnosti. V našej doterajšej práci sme sa zamerali najmä na problematiku územného vývoja štátov a s ňou spojený fenomén teritoriálnej a štátoprávnej stability. Pretože tento fenomén je svojím spôsobom len prejavom určitých mocensko-politických procesov, snažíme sa hľadať súvislosti s inými ich prejavmi. Jedným z prejavov mocensko-politických síl, ktorý je zrejme najnápadnejší, je vojenská konfrontácia ako najextrémnejší mocenský prostriedok.

Vymedzenie sledovaného územia a časového obdobia

Ako sme už spomenuli, naším záujmovým priestorom je územie stredovýchodnej a juhovýchodnej Európy. Dané územie nemá presne vymedzené a jednoznačne definované hranice. Vymedzili sme ho ako „priestor medzi veľmocami“ Ruskom a Nemeckom. Pretože tento priestor netvorí jednotný prírodný celok, vyznačuje sa veľkou diferenciáciou. Jedná sa približne o územie vymedzené štyrmi moriami (Baltským, Jadranským, Egejským a Čiernym). V rámci stredovýchodnej a juhovýchodnej Európy môžeme vyčleniť tri rozsiahle prírodno-geografické celky (KREJČÍ 2000):

severná zóna – oblasť Stredoeurópskej nížiny medzi Baltským morom na severe a Českým masívom a Karpatami na juhu.

vnútorná zóna – jedná sa o Karpatsko-alpsko-hercýnsku oblasť. Na severe je táto zóna ohraničená Stredoeurópskou nížinou. Južnú hranicu tejto zóny tvorí trojica riek – Kupa, Sáva a Dunaj.

južná zóna – oblasť Balkánskeho polostrova až po Egejskú oblasť.

Toľko k vymedzeniu sledovaného územia. Druhou dimenziou, ktorú je nutné vymedziť, je samozrejme vymedzenie časového obdobia, počas ktorého sme sledovali určité javy a procesy. V našom výskume teritoriálnych a štátových zmien sme sa zaoberali veľmi dlhým obdobím od roku 1001 až do súčasnosti, resp. do roku 2000. V tomto období totiž má podľa nášho názoru zmysel fenomén vývoja štátnych teritórií sledovať, pričom do určitej miery je možné získať spoľahlivé údaje. Týmto problémom sme sa zaoberali v našej predchádzajúcej práci (GURŇÁK 2001). Horšia situácia je pokiaľ ide o sledovanie vojenských konfliktov a ich priestorové rozšírenie počas dlhého tisícročného obdobia. Rozdiel i v kvalite sledovaných javov – teritoriálneho vývoja štátov a priestorovej dimenzie vojenských konfliktov. Kým k rozsahu štátnych teritórií existuje značné množstvo dát za celé sledované obdobie, čo sa týka vojenských konfliktov, problémom je zhrnúť len ich zoznam, nie to ešte ich presne lokalizovať. Tento problém sa samozrejme stupňuje s narastajúcou „časovou vzdialenosťou“ od recentu. Z uvedených dôvodov sme sa preto rozhodli skrátiť sledované obdobie na 20. storočie, t. j. obdobie rokov 1901-2000.

Postup získavania údajov

Základom nášho príspevku je zhotovenie dvoch máp. Jednou je mapa počtu štátoprávnych zmien a zmien štátnej príslušnosti regiónov, druhou mapa postihnutia regiónov priamymi bojovými operáciami.

Mapa počtu štátoprávnych zmien a zmien štátnej príslušnosti regiónov

Pod pojmom štátoprávne zmeny rozumieme zmeny podielu štátneho útvaru na vykonávaní suverenity na danom území, t. j. napr. zmena postavenia autonómneho útvaru v rámci štátu, prípadne vymanenie sa závislého územia z vplyvu inej mocnosti atď. Medzi tieto zmeny teda nerátame zmeny režimu (samozrejme pokiaľ nemali vplyv na postavenie autonómnych a závislých útvarov), ale zasa rátame medzi ne napr. začatie, či ukončenie určitých foriem okupačných režimov narúšajúcich existujúce štátne štruktúry (najmä počas 1. a 2. svetovej vojny, či krátko po nich). Pojem zmena štátnej príslušnosti regiónu netreba bližšie špecifikovať, ide o ovládnutie tohto územia inou mocnosťou. Vzhľadom na to, že praktické rozlišovanie týchto dvoch procesov by spôsobovalo isté komplikácie, rozhodli sme sa ich vzájomne nerozlišovať. Zaznačili sme preto každú zmenu v podieloch jednotlivých subjektov na vykonávaní suverenity nad daným územím.

Mapa postihnutia regiónov priamymi bojovými operáciami

Pod pojmom územie postihnuté priamou bojovou operáciou chápeme také územie kde v danom období prebiehali bojové akcie pozemných vojsk, prípadne veľmi intenzívne útoky vzdušných síl, eventuálne námorných síl na pozemné ciele. Jednoducho povedané ide o oblasť, ktorá je v danom časovom období deštruovaná bojovou činnosťou. Uvedenú mapu sme zostrojili tak, že sme mapovali všetky vojenské konflikty v období rokov 1901-2000. Pri rozsiahlych konfliktoch (svetové vojny i iné) sme sa zamerali na zmapovanie ich časopriestorového priebehu. Samozrejme otázkou je miera presnosti do akej je možné takýto fenomén mapovať. Pokiaľ ide o časovú presnosť, snažili sme sa rozlišovať na úrovni mesiacov, ako najmenších časových jednotiek. Priestorovo sme sa snažili generalizovať mapované údaje do mapy mierky cca 1:10 000 000. Najproblematickejšie a najnepresnejšie bolo samozrejme mapovanie neregulérnych gerilových stretnutí, ktoré ťažko mapovať priestorovo i časovo.

V oboch prípadoch mapovania je najvhodnejším vyjadrením získaných dát kartografické vyjadrenie chorochromatickou metódou. Tieto mapy samozrejme ani zďaleka nevysvetľujú zložité komplexy historicko – geografických a najmä

geopolitických problémov. Interpretácia týchto máp nie je možná bez náležitého preniknutia do znalostí historicko – politického vývoja sledovaného regiónu.

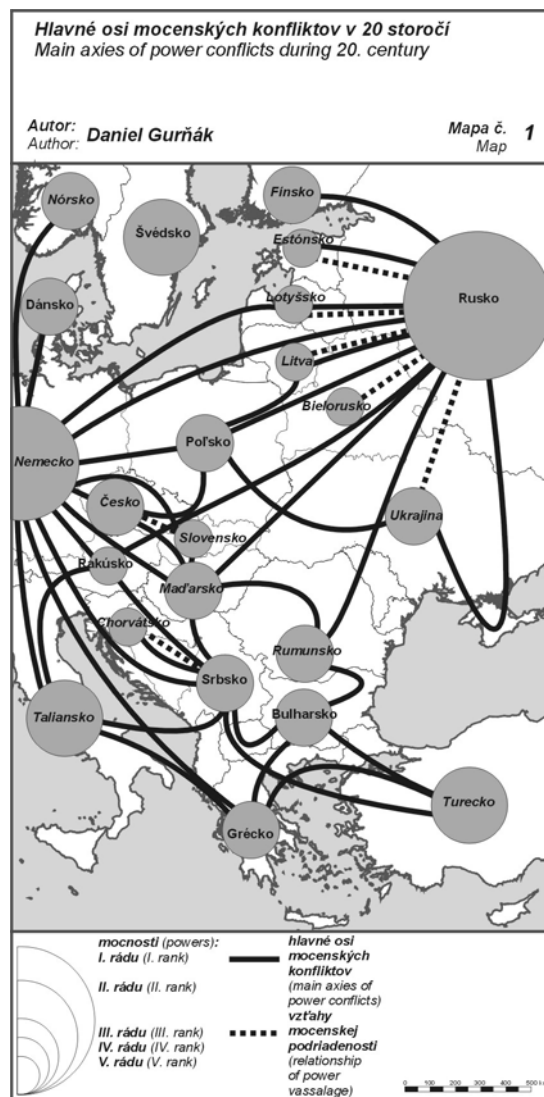
Analýza štátoprávnych a teritoriálnych zmien v 20. storočí

Všeobecne môžeme konštatovať, že od počiatku do konca 20. st. prekonala politická mapa stredovýchodnej a juhovýchodnej Európy také zásadné zmeny, že je niekedy dosť ťažké hľadať medzi konečným a počiatočným stavom súvislosť. Zdanlivý chaos v teritoriálno – politických zmenách možno vysvetliť zásadnou zmenou v spôsobe utvárania nových štátnych hraníc. Základným kritériom vyčleňovania štátnych území sa totiž stalo národnostné zloženie obyvateľstva na danom území. Najzávažnejším mocenským aktom bolo súčasné a možno povedať nepripravené a čiastočne nečakané rozbitie všetkých štyroch veľkých impérií v regióne (t. j. Ruska, Rakúsko-Uhorska, Osmanskej ríše a čiastočne Nemecka). Výsledkom bola krajne nestabilná a evidentne krátkodobá mocenská situácia, ktorá sa začala veľmi skoro (po cca. 15 rokoch) meniť. Porazené Nemecko začalo čoraz bezohľadnejšie a nekompromisnejšie presadzovať svoje mocenské požiadavky podopierané i čoraz intenzívnejšími ekonomickými väzbami. Podobne i Sovietske Rusko si pomaly nachádzalo cesty z vlastnej medzinárodnej izolácie a nenápadne si pripravovalo pôdu na vlastnú mocenskú expanziu. Malé a navzájom zväčša znepriatelené štáty stredovýchodnej a juhovýchodnej Európy však ani za tejto napätej situácie nedokázali prekonať vzájomné rozpory, čím len napomáhali postupujúcej destabilizácii existujúceho mocenského systému, v ktorom sa zrodili. Výsledok nenechal na seba dlho čakať. V roku 1940 došlo k faktickému rozdeleniu sledovaného územia na mocenské sféry Nemecka a Ruska (ZSSR), prípadne i Talianska. Značná časť sledovaného územia bola týmito veľmocami buď fakticky anektovaná, alebo mocensky kontrolovaná. Avšak ani tento prakticky bipolárny model nemecko-ruského rozdelenia stredovýchodnej Európy nemal dlhé trvanie, naopak prakticky ihneď prešiel do ich vzájomnej mocenskej konfrontácie. Krátkodobá nemecká hegemonia v priestore stačila iba ďalej narušiť štátoprávny a teritoriálny vývoj na celom sledovanom území, následne sa celý systém zrútil. Koncom II. svetovej vojny síce došlo k formálnej reštaurácii predvojnových pomerov, avšak s nemalými úpravami, ktoré sa v konečnom dôsledku diali v prospech mocenských záujmov Ruska. S výnimkou centrálného Poľska došlo z teritoriálneho pohľadu k faktickej reštaurácii Ruského impéria so strategicky významnými územnými ziskami

(Kaliningrad, Halič, Zakarpatsko). Väčšina krajín stredovýchodnej a juhovýchodnej Európy sa dostala pod priamy mocenský vplyv Ruska. Nemecko, ako potencionálny hlavný oponent ruských záujmov bolo eliminované rozdelením, teritoriálnou redukciou a čiastočnou okupáciou. Niektoré nové hranice, najmä v stredovýchodnej Európe boli stabilizované i faktickým etnickým čistením územia (odsuny menšín, dosídľovanie pohraničných oblastí, výmeny obyvateľstva). Ostatné hranice boli reálne garantované práve mocenským tlakom Ruska, ktoré nemalo záujem na eskalácii konfliktov medzi svojimi satelitmi. Nastalo tak relatívne dlhšie obdobie stability, aspoň navonok. V skutočnosti pod pokrievkou zdanlivého pokoja ďalej pokračovali procesy, ktoré pripravili pôdu pre ďalšie neskoršie zmeny a ktoré sa v čase ruskej, resp. sovietskej hegemonie prejavovali, ak sa vôbec prejavovali, len v rovine vnútroštátnej. Išlo o problém federalizácie, či stupňa federalizácie viacnárrodných štátov (Československo, Juhoslávia), alebo územnej autonómie menšín (Rumunsko). Avšak pozvoľné oslabovanie ruskej hegemonie sa prakticky ihneď prejavovalo na vzťahoch medzi jeho satelitmi. Akoby „zázračne“ začali ožívať zdanlivo zabudnuté vzájomné spory, národnostné trenice. Kolaps ZSSR, ako dediča Ruského impéria viedol opäť k výraznej destabilizácii sledovaného územia. Najväznejšie postihol tento kolaps jednak samotné územie bývalého ZSSR, ale aj územia satelitov s nízkou etnickou homogenitou. V tejto kategórii krajín mala prím najmä bývalá Juhoslávia, na území ktorej aktuálne stále prebieha proces teritoriálnej i štátoprávnej destabilizácie. Ako vidno, proces štátoprávneho i teritoriálneho vývoja na sledovanom území bol v 20. storočí veľmi komplikovaný, napriek tomu však možno konštatovať, že mu dominoval proces dezintegrácie väčších a najmä viacnárrodných štátnych celkov, pretože sa jednalo o dezintegráciu založenú na národnostnom kľúči.

Zložitú mocenskú situáciu stredovýchodnej a juhovýchodnej Európy znázorňuje mapová schéma (mapa č. 1). Zrejma je tu bipolarita medzi dvoma hlavnými mocnosťami Ruskom a Nemeckom, ktoré sa v 20. st. mocensky angažovali prakticky na celom sledovanom území. Medzi nimi sa nachádza plejáda malých mocností, zapojených do mocenských vzťahov medzi oboma mocnosťami i do komplikovaných vzájomných vzťahov medzi sebou. Samozrejme uvedená schéma je do značnej miery diskutabilná, práve preto, že sa snaží podať komplexný pohľad na tak rôznorodé vývojové obdobie, akým 20. storočie nepochybne bolo.

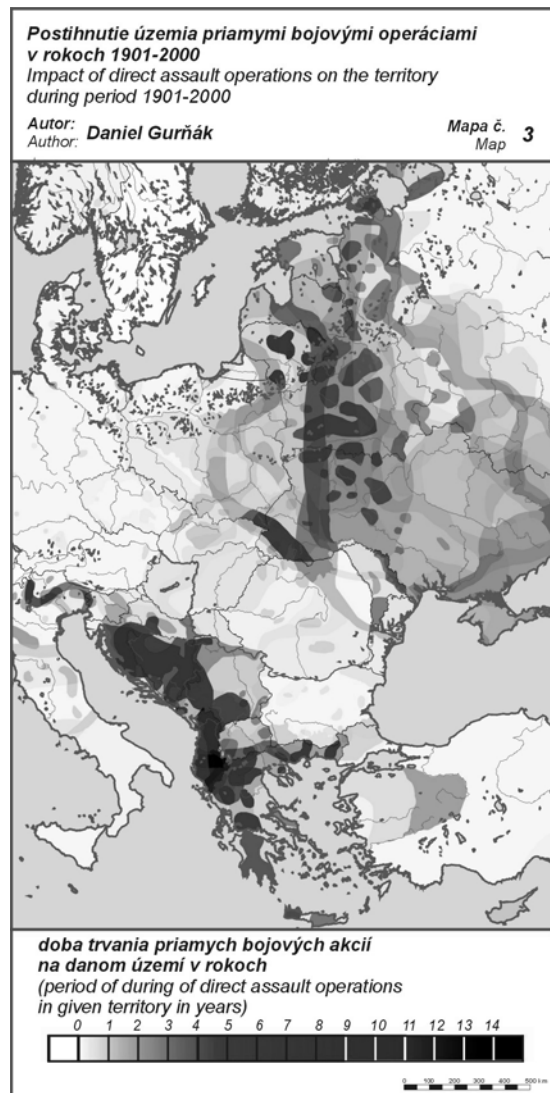
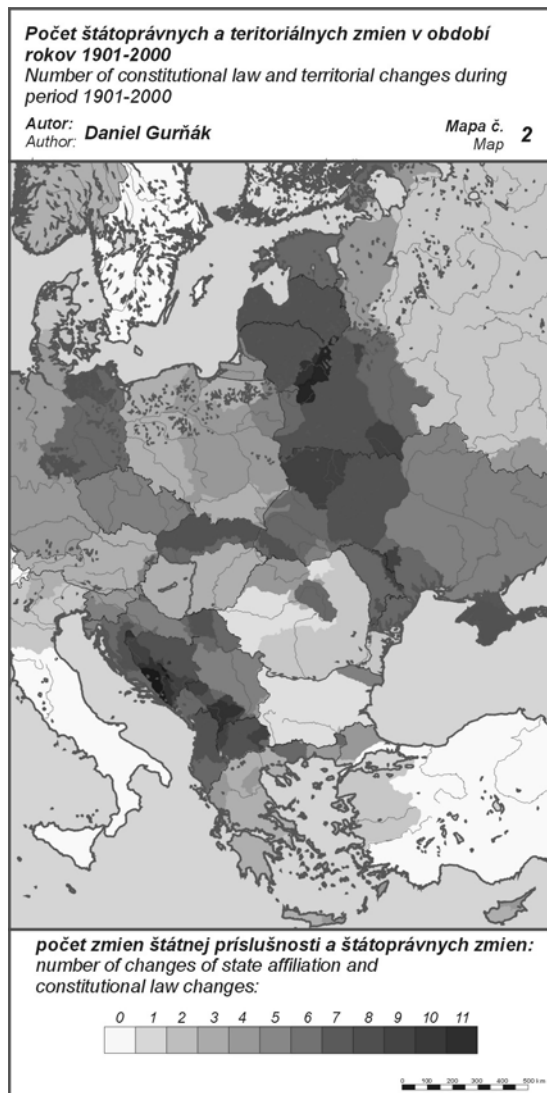
Komplikovaný štátoprávny a teritoriálny vývoj v 20. st. sa prejavil i na mape teritoriálnej a štátoprávnej stability (mapa č. 2). Už na prvý pohľad je zrejmá výrazná destabilizácia prakticky celého sledovaného územia. Avšak napriek tomu možno pozorovať oblasti s výrazne vyšším počtom štátoprávnych zmien. Medzi ne možno zaradiť západný okraj bývalého ZSSR, bývalú Juhosláviu, Albánsko, bývalé NDR, ale aj územie predvojnovvej ČSR, najmä však Slovenska a Podkarpatskej Rusi (až 7 zmien). Absolútne najvyššiu mieru nestability však vykazujú niektoré regióny bývalej Juhoslávie (Kosovo 9 zmien), najmä však Bosny a Hercegoviny (10 zmien).

Priestorové rozmiestnenie a dĺžka trvania vojenských konfliktov

Ako vidno z predchádzajúcej analýzy, veľká väčšina teritoriálnych a štátoprávnych zmien bola úzko zviazaná s vojenskými konfliktmi, najmä so svetovými vojnami. Nanesením všetkých konfliktov do jednej mapy nám vznikol zaujímavý obraz priestorového ich rozšírenia i akejsi „časovej“ intenzity. Zámerne uvádzame tento termín, pretože dĺžka trvania konfliktu môže, ale nemusí nič vypovedať o jeho intenzite a najmä deštruktívnych účinkoch. To platí najmä pre tzv. bleskové konflikty, kedy za veľmi krátky čas dochádza k obrovským škodám (napr. plošné bombardovanie), nehovoriac o veľmi rôznorodom charaktere okupačných režimov v zázemí rýchlo sa presúvajúcich bojových línií, ktoré, pokiaľ proti nim nevypukne ozbrojený odpor, nie sú bojovou činnosťou (napriek tomu, že môže ísť až o genocídu). Na druhej strane však možno konštatovať, že pokiaľ sa na danom území odohrával dlhotrvajúci konflikt, musí mať nezávisle na svojej intenzite výrazne deštruktívne účinky. Už len ak vezmeme do úvahy, že spravidla uprostred vojenského konfliktu nie je možná rekonštrukcia a inovácia zariadení, infraštruktúry, budov (s výnimkou tých ktoré sú nutné pre bojovú činnosť, resp. pre núdzové fungovanie spoločnosti).

Výsledkom našej práce je mapa postihnutia regiónov priamymi bojovými operáciami (mapa č. 3). Ako vidno, na sledovanom území môžeme pozorovať dve oblasti intenzívnych konfrontácií. Plošne väčšia je východná časť tzv. severnej zóny (pozri vyššie) (t.j. územia pobaltských štátov, Bieloruska, Ukrajiny, Moldavska, západného okraja Ruska, východného Poľska a čiastočne severného Rumunska) ktorá však vykazuje nižšiu intenzitu (1-6, extrémne až 8 rokov) a čiastočne i menej zreteľné ohraničenie oproti západnej a južnej časti južnej zóny (býv. Juhoslávia, Albánsko, Grécko), ktorá sa vyznačuje veľmi vysokou „časovou“ intenzitou bojovej činnosti (4-8, extrémne 10-14 rokov). Pozoruhodný je najmä fakt, že medzi týmito dvoma ohniskami konfliktov sa nachádza široký pás s veľmi malou časovou intenzitou konfliktov, ktorý sa tiahne od Čierneho mora cez Južné Karpaty, Panónsku kotlinu a rozširuje sa na západe od Álp až k Baltskému moru. V tomto pásme časová intenzita vojenských konfliktov dosahuje hodnoty max. 1 rok (okrem iného i na strednom Slovensku), na väčšine územia však menej ako pol, ba až menej ako štvrt' roka. Príznačné je, že na celom sledovanom území nie je región, kde sa v 20. storočí nebojovalo, výnimkou sú len okrajovo do mapového výrezu zasahujúce neutrálne krajiny Švajčiarsko a Švédsko.

Vojenské konflikty vo vzťahu k teritoriálnym a štátoprávnym zmenám.

Ako sme spomenuli, vymedzili sme dve oblasti zvýšenej intenzity vojenských konfliktov. Vo vzťahu k štátotvorným procesom majú konflikty (prípadne. časti konfliktov) odohrávajúce sa v týchto oblastiach rôznu kvalitatívnu povahu. Kým vo východnej časti stredovýchodnej Európy boli spravidla tam prebiehajúce vojenské konflikty, resp. ich výsledok príčinou teritoriálnych a štátoprávnych zmien, o západnej a južnej časti Balkánu možno povedať, že to bolo zväčša naopak, existujúce politické rozdelenie spravidla vyvolalo konflikty. Táto kvalitatívna rozdielnosť korešponduje s geopolitickými schémami, najmä pokiaľ ide o vytýčenie hlavnej a vedľajšej geopolitickej osi Európy (KREJČÍ 2000). Kým konflikty, ktoré eskalovali v 20. st. medzi Vislou a centrálnym Ruskom možno vo väčšine prípadov považovať za kľúčové a určujúce politický vývoj v globálnom meradle, konflikty v juhozápadnej polovici Balkánu boli zväčša odozvou na zvonka nanútenú líniu politického vývoja.

Samozrejme tieto charakteristiky nie sú presné a prvky oboch nájdeme v jednej i druhej oblasti. Z nášho pohľadu je zaujímavá i pozícia stredného „kludného“ pásu, teda územia s nízkou intenzitou bojovej činnosti. Tento fakt je vyjadrením dvoch možných procesov, buď išlo o jadrové územie silnej mocnosti, ktoré bolo zasiahnuté vojnou len v mimoriadnych prípadoch (to však platí len pre Nemecko, resp. čiastočne Rakúsko), alebo sa jednalo o územia ľahko vojensky ovládnuteľné, pričom tamojšia politická moc i obyvateľstvo malo len veľmi obmedzené možnosti na ozbrojený, prípadne dlhodobý odpor (exemplárnym príkladom je bývalé Československo, ba i príklad SNP, Maďarsko, Rumunsko a Bulharsko).

Pri komparácii mapy štátoprávnych a teritoriálnych zmien a mapy postihnutia regiónov priamymi bojovými operáciami dochádzame k záveru, že pozoruhodným spôsobom navzájom korešponujú. Týka sa to najmä totožnosti oblastí s vysokou „časovou“ intenzitou bojov s oblastami vysokého počtu štátoprávnych a teritoriálnych zmien. Jedinou výnimkou je rozpor medzi niektorými oblastami s vysokým počtom štátoprávnych a teritoriálnych zmien (t. j. s vysokou teritoriálno-štátoprávnou nestabilitou) a nízkou „časovou“ intenzitou bojovej činnosti. Treba však povedať, že v danom prípade bol príčinou teritoriálno-štátoprávnej nestability výsledok intenzívnych vojenských konfliktov v „susedstve“. Z tohto pohľadu je zaujímavé postavenie Slovenska, ktoré okrem týchto „násilných“ (t. j. i v dôsledku inde prebiehajúcich vojenských konfrontácií vyvolaných) štátoprávnych zmien zažilo i nenásilné (bez vplyvania vojenských konfliktov) štátoprávne zmeny.

Záver

Ako vyplýva z vyššie uvedeného, naše zistenia potvrdili empiricky predpokladané tvrdenie o vzťahu vojenských konfliktov a teritoriálno – štátoprávnych zmien. Výsledky nášho výskumu zhrnuté do mapovej podoby názorne ukázali minimálne priestorovú súvzťažnosť oboch politicko-geografických javov. Okrem už spomínaných súvislostí, treba podotknúť, že oba mapované javy majú významný vzťah a vplyv i k ostatným zložkám socioekonomickej sféry. Už letný pohľad na publikované mapy u skúseného geografa priam evokuje ďalšie priestorové súvislosti (napr. ekonomické, sociologické a i.). Myslíme si, že napriek určitým nevýhodám a nepresnostiam, ktoré pri mapovaní takéhoto javu nastávajú (jednou z najvýraznejších je riziko neobjektívnosti bádateľa, či nepresnosť a nespoľahlivosť lokalizácie) je mapovanie politicko-geografických javov dôležité a prínosné.

Resume

The mapping of constitutional law and territorial changes and spatiotemporal location of martially conflicts in east-central and south-east Europe during the period 1901-2000 was the main object of this study. On basis of the maps /number 2 and 3/ analyze, of their comparison and historico-geographical research, there are three different regions were formed: north (Estonia, Latvia, Lithuania, Belarus, west Russia, Ukraine, Moldavia, north Romania and east Poland), central (Bulgaria, Romania, Hungary, Slovakia, Czech republic, Austria, Slovenia, west Poland and Germany) and south (former Yugoslavia, Albania, Greece). In north and south regions are high intensity of martial attack activities, which have big impact on constitutional law and territorial development of said regions. Our paper validated, that connection between constitutional law and territorial development of region and martially conflicts, that they were performed in territory, is very close, though always not direct.

Literatúra:

Atlas zur Geschichte 1 (1973), VEB Hermann Haack, Gotha/Leipzig

Atlas zur Geschichte 2, (1982), VEB Hermann Haack, Gotha/Leipzig

Gurňák, D. (2001): Teritoriálna a štátoprávna stabilita štátov v procese historicko – geografického vývoja stredovýchodnej a juhovýchodnej Európy, (príspevok na IX. medzinárodnú geografickú konferenciu „Geografické aspekty stredoevropského priestoru“ 11.-12. 9. 2001 Brno – v tlači)

Honzák, F., Pečenka, M., Vlčková, J. (1995): Evropa v proměnách staletí, Libri, Praha

Kohn G. C. (1997): Velká encyklopedie válek, Jota, Brno

Krejčí, O. (2000): Geopolitika stredoevropského priestoru, Ekopress, Praha

Weithmann M. W. (1996): Balkán: 2000 let mezi východem a západem, Vyšehrad, Praha

RNDr. Daniel Gurňák,

Katedra regionálnej geografie, Prírodovedecká fakulta UK, Mlynská dolina, 842 15 Bratislava, Slovenská Republika

tel.: 00421 2 60296622, e-mail: gurnak@fns.uniba.sk

Citácia článku:

Gurňák, D. (2002): **Vplyv vojenských konfliktov na teritoriálnu a štátoprávnu stabilitu krajín stredovýchodnej a juhovýchodnej Európy**, In: Matlovič, R. ed. (2002): Folia geographica 6, Prešovská univerzita, Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešov, s. 24 – 31, ISBN 80-8068-128-7